

Factsheet Erfgoed

De Friese monumenten in beeld

Inleiding

De aandacht voor het ruimtelijke kwaliteit en erfgoed neemt toe. Begrippen als identiteit, authenticiteit, en 'couleur locale' worden steeds vaker gekoppeld aan bestaand erfgoed. Ook in relatie tot cultuurbeleving van recreanten en toeristen. Het Friese erfgoed vormt een belangrijke basis voor de identiteit van Fryslân. Het gaat dan om rijks- en gemeentelijke monumenten maar ook karakteristieke gebouwen, beschermde stads- en dorpsgezichten en archeologie en cultuurhistorische landschappen. Een deel van dit erfgoed heeft een beschermde status en wordt in dat kader nauwlettend gevolgd met betrekking tot onderhoud, restauratie en gebruik. Door functieverlies kan behoud van het erfgoed onder druk komen te staan.

Laatste wijziging: 14-07-2022

Highlights

- *Fryslân telt eind 2021 4.328 rijksmonumenten. Hiervan zijn er 2.090 oorspronkelijk niet als woonhuis gebouwd zodat deze in aanmerking komen voor restauratiesubsidie van de provincie.*
- *Van deze 2.090 is bij 13% sprake van achterstallig onderhoud en kent 9% een restauratiebehoefte.*
- *Onder het religieuze erfgoed (444 rijksmonumenten) is dit respectievelijk 9% en 6% en*
- *Bij de rijksmonumentale boerderijen (438 rijksmonumenten) gaat het om 20% achterstallig onderhoud en 18% met een restauratiebehoefte.*

Beschermd erfgoed

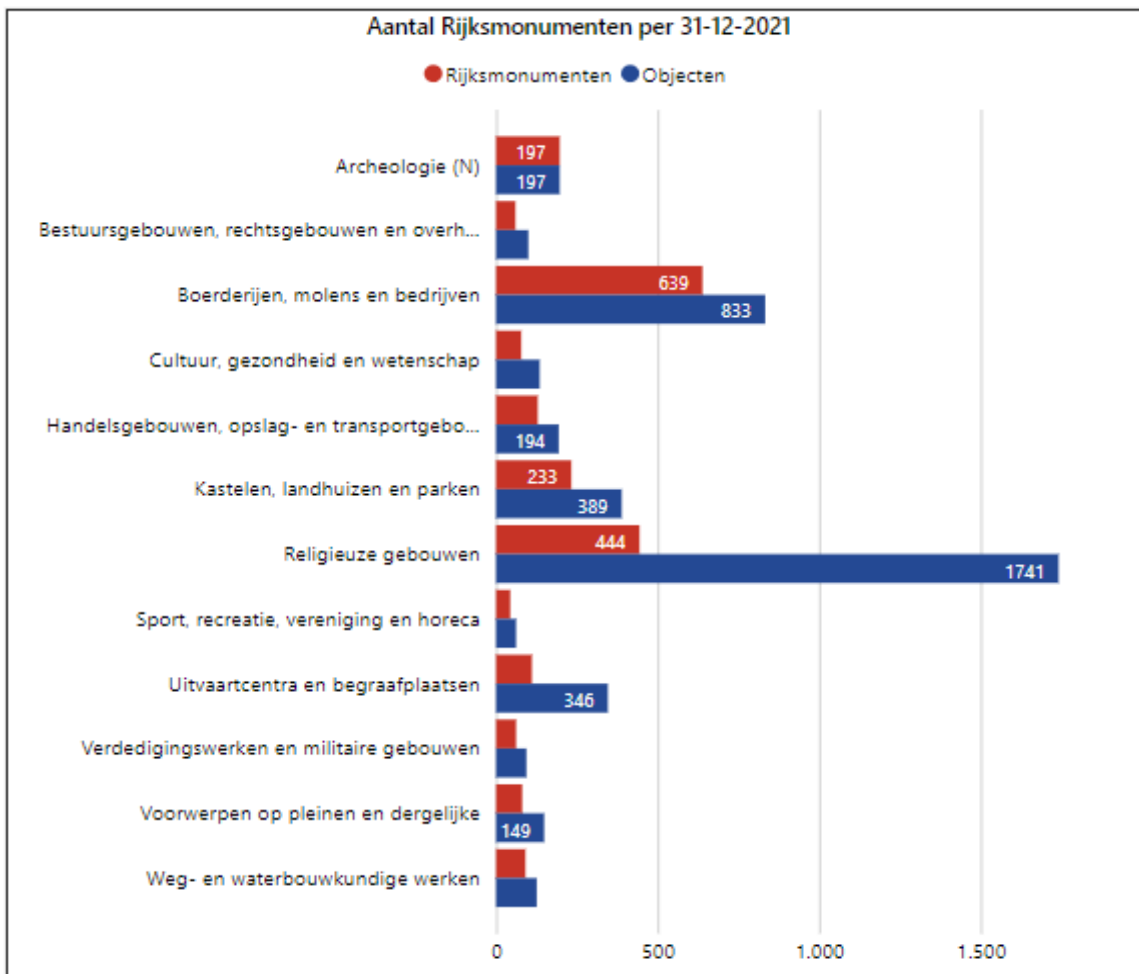
In Fryslân zijn circa 6 duizend cultuurhistorische bouwwerken en/of objecten beschermd, waarvan 4.328 als rijksmonument en de rest (circa 1.650) als gemeentelijk monument. Het gaat om gemeentelijke monumenten in 8 gemeenten. Niet alle gemeenten voeren een monumentenbeleid en hebben dus vastgelegd welke panden een beschermde (monumentale) status hebben. Daarnaast zijn er nog tal van historische bouwwerken zonder bescherming, waaronder vele in de 64 beschermde stads- en dorpsgezichten en de vele karakteristieke panden.

Van het gebouwde erfgoed heeft alleen het Ir. D.F. Woudagemaal bij Lemmer de status van Unesco Werelderfgoed. De Koloniën van Weldadigheid hebben in 2021 deze status gekregen, alleen ligt hiervan maar een klein deel in Fryslân (Noordwolde-zuid). Het Koninklijk Eise Eisinga Planetarium te Franeker zal naar verwachting in 2022 worden voorgedragen om de werelderfgoedstatus te verkrijgen. Daarnaast is uiteraard de Waddenzee Unesco Werelderfgoed, maar dat valt onder Groen erfgoed.

Rijksmonumenten

Meer dan de helft van de rijksmonumenten (2.238) betreft particuliere woningen. Sinds 2012 zijn de provincies verantwoordelijk voor het restaureren van rijksmonumenten die oorspronkelijk niet als woonhuis zijn gebouwd. Het gaat per 31-12-2021 om 2.090 rijksmonumenten die voor het bepalen van de restauratie-opgave verdeeld zijn naar 4.016 objecten (o.a. panden, losse objecten, interieurs en groene objecten) ¹. De rijksmonumenten zijn onderverdeeld naar diverse categorieën. In figuur 1 is de verdeling getoond. Hierbij is ook te zien dat met name bij het religieuze erfgoed veel apart objecten zijn onderscheiden (gemiddeld 4 objecten per rijksmonument). Het kan dan bijvoorbeeld gaan om de kerk en de toren als losse objecten, maar ook om de begraafplaats, hekwerken en het interieur. Verderop in dit factsheet staat we meer specifiek stil bij het religieus en het agrarisch erfgoed.

¹ Dit is gedaan volgens de [Richtlijn Schouwen van gebouwde monumenten](#) die in 2021 is vastgesteld.

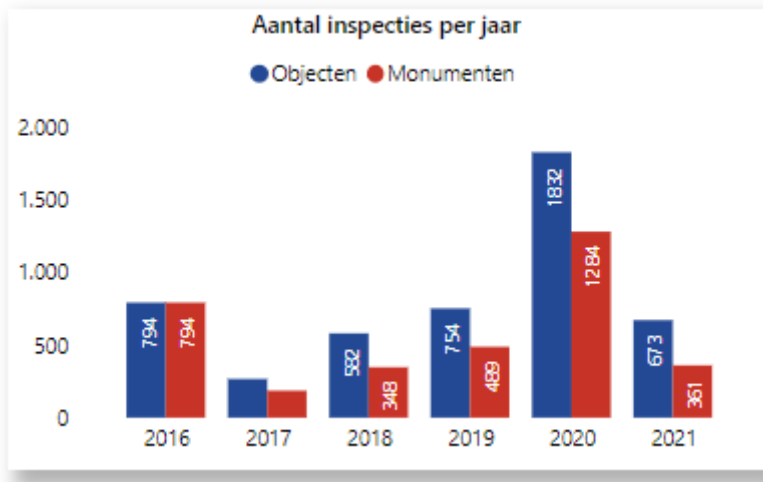

Figuur 1: Aantal rijksmonumenten (niet-woonhuizen) naar categorie. Bron: RCE.

Om de restauratiebehoefte van de rijksmonumenten in beeld te krijgen werkt de provincie Fryslân samen met Monumentenwacht Fryslân. De Monumentenwacht inspecteert daarbij onder andere de algemene onderhoudsstaat en de staat van het casco van het rijksmonument ². Het onderhoud wordt daarbij in algemene zin bekeken en waar relevant ook specifiek voor de daken, gevels en het schilderwerk. Een matig of slecht casco duidt op een restauratiebehoefte met technische urgentie. Een matig of slechte onderhoudsstaat duidt op achterstallig onderhoud. *Het onderscheid tussen onderhoud en casco is ook relevant in relatie tot de oplossing. Subsidiëring voor onderhoud gaat via de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (SIM-subsidie). Subsidiëring voor restauratie ligt bij de provincies.*

Monumenteigenaren met een abonnement bij de Monumentenwacht krijgen eens per twee jaar een inspectiebezoek. De niet-abonnees worden minimaal één keer per vier jaar bezocht. Vanaf 2016 worden deze inspecties planmatig uitgevoerd. In figuur 2 is weergegeven hoeveel objecten en monumenten sinds 2016 geïnspecteerd zijn (2022 is t/m maart). Door deze inventarisatie is er nu een redelijk compleet en actueel beeld ontstaan van de restauratiebehoefte van bijna 1.750 rijksmonumenten in Fryslân die in aanmerking komen voor restauratiesubsidie.

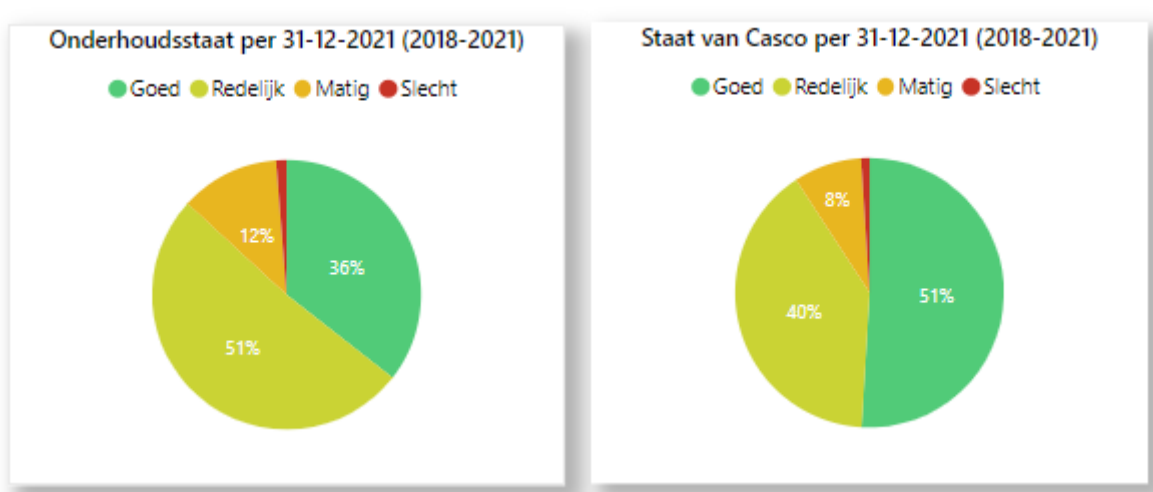
² Zie eventueel [hier](#) voor nader informatie.

Figuur 2: Aantal inspecties per jaar. Bron: Monumentenmonitor.

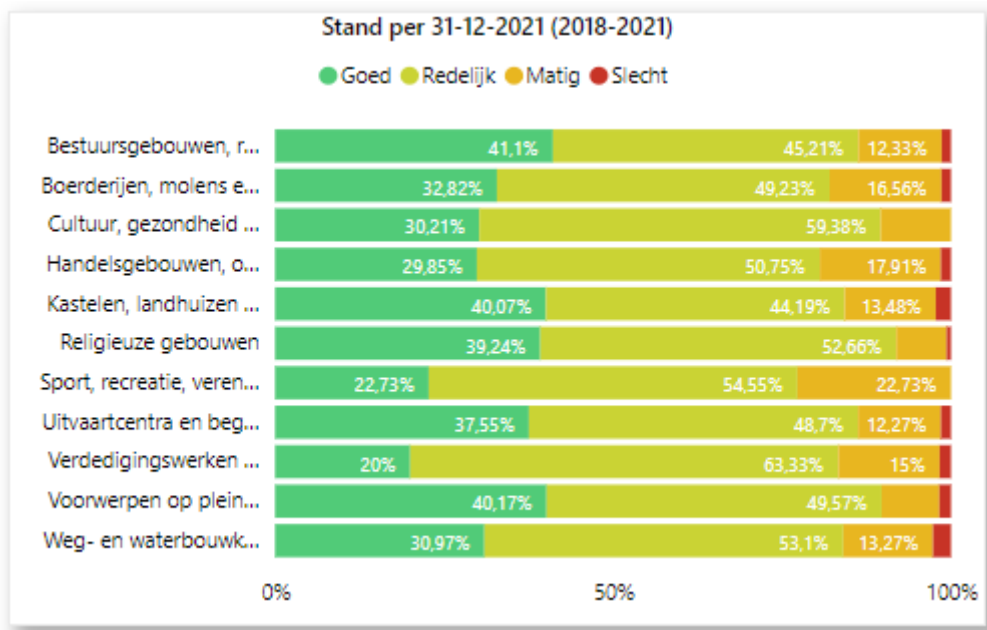
Inspectie-resultaten

Uit de inspecties van de Monumentwacht komt naar voren dat eind 2021 de staat van het casco gemiddeld beter is dan het algemene onderhoudsniveau. 9% van de geïnspecteerde monumenten heeft vanwege een matig tot slechte staat van het casco een restauratiebehoefte. Voor het onderhoudsniveau is bij 13% van de monumenten sprake van achterstallig onderhoud. Vier jaar geleden waren deze percentages nog respectievelijk 17% en 31%. Overigens is daarmee niet gezegd dat de restauratie-opgave financieel minder kost dan het weg werken van het achterstallig onderhoud. Vaak zijn de kosten voor herstel van het casco veel hoger. Van de monumenten staat circa 1% leeg en is ongeveer de helft herbestemd (48%).

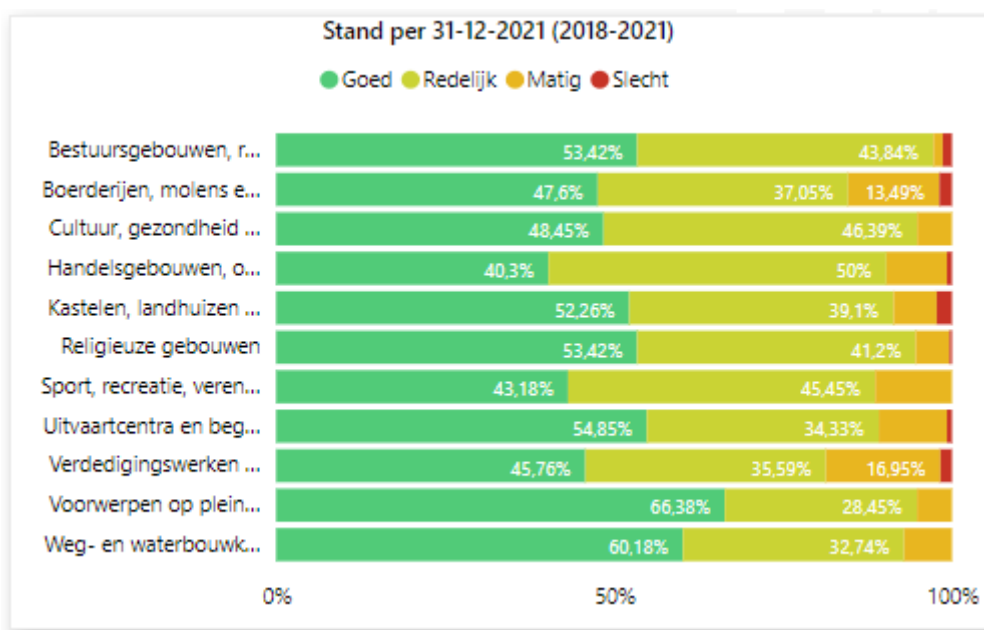

Figuur 3: Onderhoudstoestand en staat van het casco voor alle rijksmonumenten in Fryslân. Bron: Monumentenmonitor.

Als we specifieker kijken naar de onderhoudstoestand per categorie, dan staan de categorieën “Handelsgebouwen, opslag en transportgebouwen”, “Sport, recreatie, vereniging en horeca” en de “Boerderijen, molens en bedrijven” er relatief het slechts voor (circa 20% is matig tot slecht onderhouden). Wat betreft de staat van het casco komen naast de “Verdedigingswerken en militaire gebouwen” ook de boerderijen naar voren. Rondom de categorie “boerderijen, molens en bedrijven is dit wel wat zorgelijk, want deze categorie omvat 641 rijks monumenten (zie ook figuur 1).

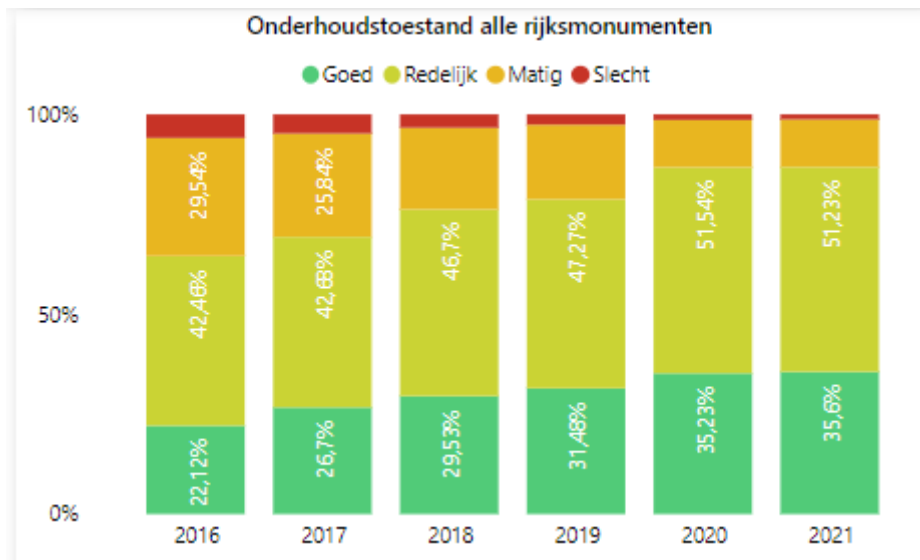

Figuur 4: Onderhoudstoestand rijksmonumenten naar categorie. Bron: Monumentenmonitor.

Figuur 5 Staat van het Casco rijksmonumenten naar categorie. Bron: Monumentenmonitor.

De onderhoudstoestand van de Friese rijksmonumenten wordt geleidelijk aan beter. Circa 13% is matig tot slecht onderhouden, waar dit in 2017 dus 31% was. Wel speelt hierin mee dat in 2017 nog niet alle monumenten geïnspecteerd waren. Van de monumenten waarvoor meerdere inspectiemomenten zijn geweest, is het aantal monumenten dat achteruit is gegaan, ongeveer van dezelfde orde als het aantal monumenten dat vooruit is gegaan. Dat geeft dus aan het onderhoudsniveau een blijvende opgave is. Juist om het op een hoog niveau te houden (circa 90% is in redelijk tot goede staat) moet er regelmatig onderhoud gedaan worden en dus geïnvesteerd worden.

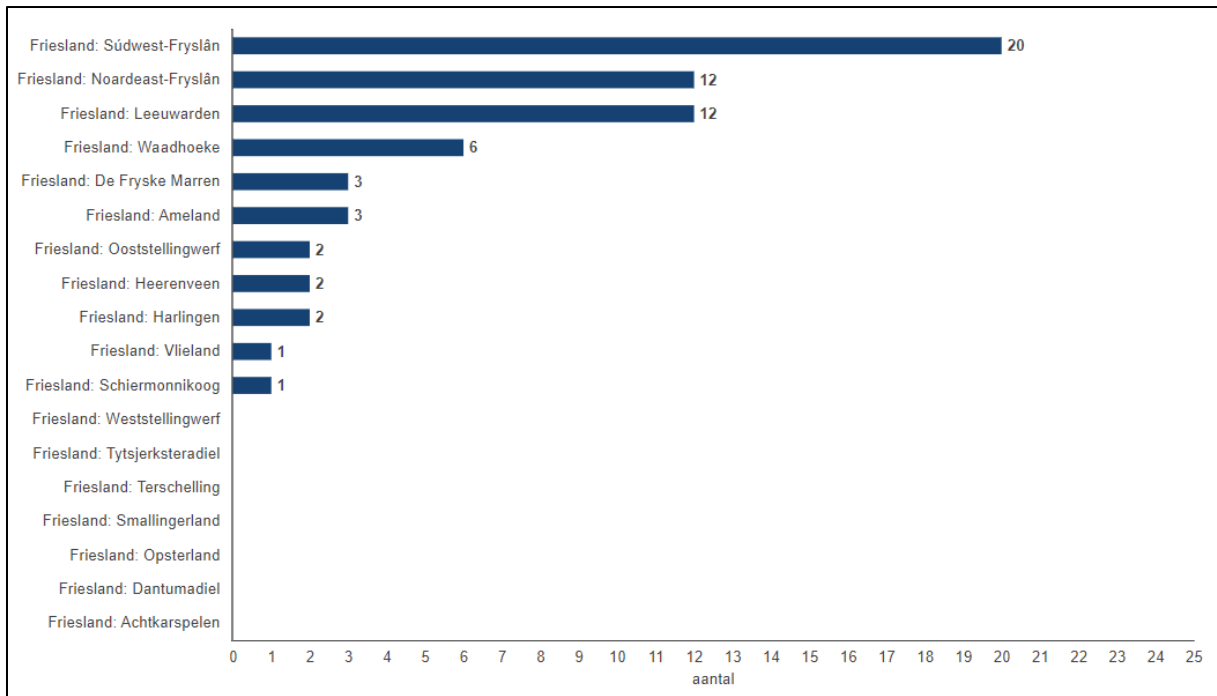

Figuur 6: Onderhoudstoestand 2016-2021 rijksmonumenten. Bron: Monumentenmonitor.

Overige monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten

Naast dat het rijk monumenten kan aanwijzen kunnen ook lagere overheden dit. De provincie Fryslân kent geen eigen monumentenbeleid. Diverse Friese gemeenten wel. Het aantal gemeentelijke monumenten groeit. Vooral omdat geleidelijk meer gemeenten monumentenbeleid ontwikkelen en in dat kader panden aan hebben gewezen als monument. Op dit moment is Tytsjerksteradiel nog bezig om beleid te maken en is de gemeente Leeuwarden actief bezig met uitbreiding van de gemeentelijke monumentenlijst. Dat soort processen duren echter lang omdat er meerdere belangen een rol spelen. *In het kader van de actualisatie van de Cultuurhistorische Kaart (CHK) is onlangs bij gemeenten gevraagd om richting provincie een actueel beeld te schetsen van de karakteristieke panden en gemeentelijke monumenten.*

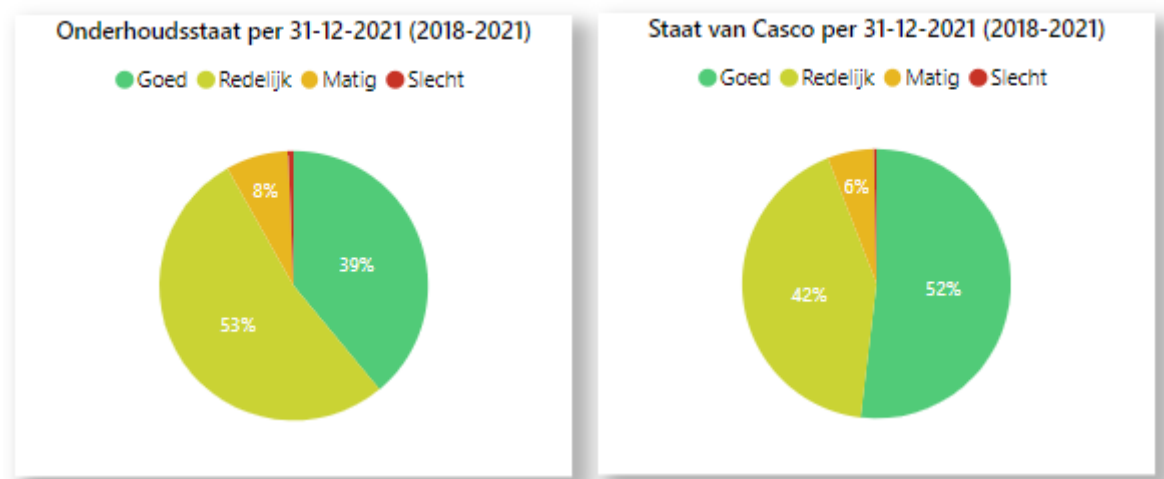
Het aantal beschermde stads- en dorpsgezichten ligt sinds 2015 op 64. Eind 2007 lag het aantal op 62 nadat er in dat jaar 7 nieuw aanwijzingen waren geweest. Daarna zijn alleen Oranjewoud (2012) en Oude- en Nieuwe Bildtdijken (2015) nog aangewezen waardoor het aantal nu op 64 ligt. Er lopen geen procedures voor nieuwe aanwijzingen. In figuur 7 zijn per gemeente de beschermde stads- en dorpsgezichten weer gegeven.

Figuur 7: Aantal beschermde stads- en dorpsgezichten per gemeente. Bron: RCE.

Religieus erfgoed

Fryslân kent 444 rijksmonumenten in de categorie “Religieuze gebouwen”. Deze 444 monumenten zijn onderverdeeld naar 1741 objecten. Uit de inspecties van Monumentenwacht Fryslân komt naar voren dat eind 2021 circa 9% van het religieuze erfgoed een matig tot slechte onderhoudsstaat kent en dat 6% een restauratiebehoefte heeft. Deze percentages waren 4 jaar geleden respectievelijk 10% en 7%.

Figuur 8: Onderhoudstoestand en staat van het casco voor rijksmonumenten in de hoofdcategorie Religieuze gebouwen. Bron: Monumentenmonitor.

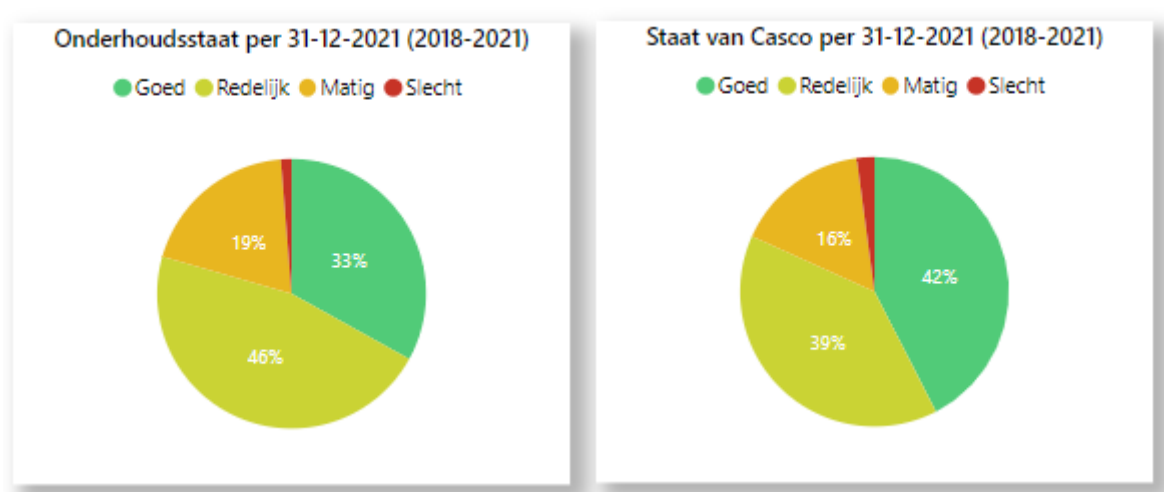
Van het religieus erfgoed staat eind 2021 1% leeg en is 13% herbestemd. Toch ligt hier wel een uitdaging. Zo heeft het onderzoek “Tink om ‘e tsjerken” in 2009 al naar voren gebracht dat er in Fryslân gemiddeld 10 kerken per jaar leeg zouden gaan komen. Deze cijfers zijn nog

altijd actueel. De ontkerkelijking na Corona is juist versneld doordat mensen online diensten zijn blijven volgen en niet meer terugkeken naar de kerk. Waar eerst vooral de kleine kerken leeg kwamen te staan (en inmiddels herbestemd zijn), gaat het nu vooral om de middelgrote kerken. Deze zijn lastiger te herbestemmen naar bijvoorbeeld een woonhuis. Hier ligt derhalve een grote herbestemmingsopgave. Kerken zijn vaak gezichts- en structuurbepalende gebouwen voor dorpen. Leegstand brengt dan een extra opgave met zich mee.

Een groot deel van de historische kerken is rijksmonument. Daarnaast zijn er ook kerken met de status gemeentelijk monument of karakteristiek pand. Een actueel inzicht is op dit moment niet bekend, maar wordt in het kader van de actualisatie van de CHK nog in 2022 verwacht.

Agrarisch erfgoed

Eind 2021 kent Fryslân 438 rijksmonumentale boerderijen. Het gaat met name om de typisch Friese kop-hals-romp boerderijen, maar ook wel om enkele van het steltype. Van deze rijksmonumentale boerderijen is bij zo'n 20% sprake van achterstallig onderhoud (de onderhoudsstaat is matig tot slecht). Daarbij is hoofdzakelijk het schilderwerk dat er slecht voor staat. 18% van de rijksmonumentale boerderijen kent een restauratiebehoefte (het casco is matig tot slecht).

Figuur 9: Onderhoudstoestand en staat van het casco voor rijksmonumenten in de subcategorie Boerderijen. Bron: Monumentenmonitor.

Circa 65% van de rijksmonumentale boerderijen is herbestemd en dus niet meer als agrarisch bedrijf actief. Veelal hebben de panden een woonfunctie gekregen. Alterra heeft in 2014 berekend dat er tussen 2012 en 2030 tussen de 1200 en 1750 boeren gaan stoppen in Fryslân. Een deel van deze boerderijen heeft een monumentale of karakteristieke waarde. Boerderijen zijn net als kerken vaak gezichts- en structuurbepalende gebouwen voor dorpen. Leegstand brengt dan een extra opgave met zich mee. Bij de Provincie Fryslân is het project Takomst Fryske Pleats gestart om beter zicht te krijgen op monumentale boerderijen er goed bij te laten staan en een identiteitsdrager voor Fryslân te zijn.

Verder kent Fryslân zo'n 8.000 boerderijen die aangemerkt zijn als gemeentelijk monument of als karakteristiek³ pand door gemeenten.

³ Karakteristieke boerderijen zijn waardevol vanwege de ligging en zijn van belang voor het aanzicht en de identiteit van een gebied. Het zijn boerderijen die een bepaalde buurt, straat of periode uit de geschiedenis van Fryslân kenmerken. Karakteristieke panden zijn door gemeenten aangewezen en opgenomen in bestemmingsplannen. De regels verschillen per gemeente maar over het algemeen geldt dat de buitenkant bescherming geniet.

Bronvermelding en meer informatie

- *Monumentenmonitor Fryslân, Provincie Fryslân i.s.m. Monumentenwacht Fryslân*
- [Cultuurhistorische Kaart, Provincie Fryslân](#)
- [Erfgoedmonitor, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed \(RCE\)](#)
- *Gemeentelijke monumenten, Steunpunt Monumentenzorg Fryslân*
- [Tink om 'e tsjerken, Stichting Fryske Alde Tsjerken i.o.v. Provincie Fryslân](#)
- *Vrijkomende agrarische bebouwing in het landelijk gebied, Alterra i.o.v. InnovatieNetwerk*